

témáról. Román nyelven megjelent munkája után olvasói elé tette a magyar nyelven olvasható *Az erdélyi örmények története* című kötetét. Előadásának írott változatát az alábbiakban közöljük.

A januári klubdelután másik izgalmas epizódjaként, három vállalkozó szellemű fiatal: *Schmidt Péter*, *Bilász Marianna* és *Jurcsák Tibor* örményországi vetített-képes beszámolóját láthatta a nagyerdemű. A kalandozó fiatalok szinte üres zsebbel indultak a távoli Keletre, ám az örmények vendégszeretetének jóvoltából "kézről-kézre" adták őket. Így szereztek életre szóló kalandos élményeket Örményországról.

F. Á.

Gazdovits Miklós

Az erdélyi örmények története

Kedves hallgatóim! A mai nap, számomra dupla premier. Elsősorban azért, mert annak ellenére, hogy már több mint 15 éve írok, közlök és előadásokat tartok az erdélyi örmények történetéről, a mai napon született meg a lehetősége annak, hogy azok előtt, akikért dolgoztam, először beszéljek. Másodsorban Önök előtt bemutathatom azt a könyvet, mely a magyar történelem során összefoglalóan először tárgyalja az erdélyi örmények történetét.

Azok, akik közelebbről ismerik az erdélyi örmények történetével kapcsolatos működésemet, tudják, hogy az erdélyi örmények történetét - a román irodalomtörténetben első alkalommal - megírtam, s 1996-ban kiadtam (Ararat, Bukarest) román nyelven is. Ezért a magyar nyelven írt könyvem megjelenésekor többen megkérdezték tőlem: "*Te Miklós! Ez a magyar nyelven megjelent könyved a román nyelven írtnak a magyar fordítása?*" - Nem! - válaszoltam. Azért nem, mert a román nyelven megjelent könyvemmel, valamint a két könyv megjelenése közötti dolgozataimmal kapcsolatban több javaslatot és kritikát kaptam, melyek közül a helyes észrevételeket beiktattam a magyar nyelvű könyvembe. Másodsorban azért nem, mert a két könyv megjelenése közötti tíz év alatt sokat olvastam, tanultam, s olyan ismereteket szereztem, melyek részemre lehetővé tették, hogy több, erdélyi örmények történetéről szóló kijelentésnek ellentmondhassak, vagy új, eddig nem tárgyalt témát tárjak fel a szakemberek előtt, s a széleskörű olvasóközönségnek.

Így született meg a két részből álló könyv, melynek első részében ismeretek szerezhetők az örmény nép és ország eredetéről, történelmi fejlődéséről, bukásáról, újrászületéséről, az örmény diaszpóra világi kialakulásáról, az örmény mítoszokról, legendákról valamint mondákról, továbbá az örmény nyelvről, írásról, számokról és időszámításról. Mindezek után, mint újonnan tárgyalt témát, a könyv bemutatja a havasalföldi, moldvai és lengyelországi örmények Erdélybe jövetelük előtti időszak keserves történetét és Erdélybe menekülésük okait.

Kimerítően tárgyalja a két erdélyi örmény város (*Szamosújvár* és *Erzsébetváros*) alapításának szükségszerűségét és fejlődését. A könyv második részében a szerző tisztázza az örmények vallásával kapcsolatos téves felfogásokat, elsőként bizonyítja a Kárpát-medencében több, mint 110 kívülről kerek, de belülről hatkaréjos templomok egy részének az örmények által, saját használatukra építését, ismerteti az örmény rítusú katolikus vallás létrejöttének okait és lépcsőzetes elterjedését, valamint az örmény rítusú katolikus püspökség helyreállításáért vívott küzdelem mozzanatait. Bemutatja az erdélyi örmény tanrendszert, és mint először tárgyalt témát, ismerteti az Erdélyi Örmény Iskola megszervezése alatt lefolyt erdélyi örmények honosítási mozgalmát. Végigjárja az Erdélyi Múzeum Egyesület keserves útját és bemutat 34 erdélyi örmény városalapító családot, valamint 49 erdélyi örmény nemesi címet.

Az örmények szerepe a kereszténység terjesztésében a Kárpát-medencében

Az ősrégi magyar-örmény kapcsolatok a magyar történészek "kényelmetlen dilemmájának" témakörébe tartoznak, hiszen nagyon ingoványos talajon járunk. Épp ezért az ősi magyar-örmény kapcsolatok lehetőségét általánosan, de meggyőző módon, bizonyítékokkal ismertetjük. E lehetőség bizonyításához és megértéséhez szükséges visszatekinteni a korabeli örmény ország és nemzet helyzetére, az ősmagyar

törzsek vándorlási útvonalára, s az ez idő alatt történt egyes eseményekre.

Ami az örmény nép VI-IX. századi helyzetét illeti, folytatta az örmény állam fennállása óta megkezdett harcot, az ország és a vallás fennmaradásáért a szomszédos ellenséges túlerővel szemben. Az ilyen események következtében sok örmény menekült élt a Kaukázus északi lejtőjén, a Kubán folyó Fekete tenger felőli partján (Azmavir), Asztrahány vidékén, a Fekete tenger északi partjain, különösen a Krím-félszigeten és ennek környékén.

Ami az ősmagyar törzsek VI-IX. századi helyzetét illeti, nem taglaljuk részletesebben, hiszen nem ez a könyv célja. Csak a téma megértéséhez feltétlenül szükséges adatokat említjük meg.

Fontos kérdés: *Honnan és hogyan, milyen úton és milyen fő események után értünk Pannóniába?* A magyarok eredetére vonatkozólag a magyar történészek véleménye két fő csoportra oszlik. Egyik a *finnugor eredet* vallók csoportja, akik az őshazát a *Tobol*, az *Isim* és az *Irtis* közötti területre, az ún. Stepa Isim vidékére helyezik, a mai Kurgán és Omszk városok környékén. A másik fő csoportba a *Turáni eredet* vallók tartoznak. Ők az Őshazát az Amu-Darja és a Szir-Darja folyók közötti "turáni mezőkre" és a Kizilkum-sivatag területére helyezik, a mai Szamarkand és Taskent városok, valamint az Aral tó közötti területre. Eleinte Körösi Csoma Sándor is ide igyekezett, a magyarok őshazájának megkeresésére.

Függetlenül attól, hogy melyik csoport véleményét vesszük figyelembe, önkéntelenül következik a második kérdés: *Milyen úton kerültk Pannóniába?* Erre a kérdésre is kétféle válasz létezik a kétféle eredet-felfogás miatt. Egyik szerint az út az őshazától *Magna Hungária* szálláshelyen keresztül (melyet a Káma torkolatához, a jelenlegi Kazány város környékére helyeznek) a Fekete-tenger északkeleti vidékére, az ún. Levédiába (Lebédiába) vezetett. Innen a besenyők nyomására a Szeret-Prut-Dnyeszter-Bug és Dnyeper folyók közötti területre (nyári szállások), illetve a Prut és Dnyeszter déli vidékeire (téli szállások), az ún. Etelközbe mentek. Etelközből a besenyők és bulgárok összehangolt támadásai miatt, a Prut és Dnyeszter mentén, a Kárpátok északkeleti hágóin keresztül Pannóniába értek.

Mások szerint az út Turánból, a mai Irán északi részén keresztül a Kaszpi-tó déli partjai mentén a történelmi Arménián keresztül vezetett, ahol a Van-tó vidékén északnak fordult, keresztül hágott a Kaukázuson, és Lebédiába érve közös utat jár az első csoportba tartozó történészek által megjelölttel.

Mi nem firtatjuk, kiknek van igaza, és melyik a valódi útirány. Egyetlen észrevételünk van mindössze: mindkét útirány, különösen a második, olyan területeken ment keresztül, amelyeken az örmények (otthonélóként vagy menekültekként) jelentékeny számban éltek. Tehát a magyar vándortörzsek és az örmény etnikum közötti kapcsolat létrejöhetett, különösen a Levédiában való tartózkodás és a további vándorlások ideje alatt. Ezt a lehetőséget egyetlen történész sem tagadja. Csak azon vitatkoznak, hogy milyen számban olvadtak be az örmény menekültek (és más nemzetiségű vándorlók) az ezeken a vidékeken átvonuló, ideiglenesen letelepült törzsekben, valamint milyen mértékű volt a beolvadás előidézte etnikai hatás, melyeket egyes történészek minimalizálnak és jelentéktelennek tartanak.

A magyar vándor törzsek és az örmény etnikum közötti kapcsolat létrejötte lehetőségének bizonyítása után lássuk: valóban létrejött-e ez a kapcsolat vagy sem? E kérdésszerű állítás bizonyítására vegyünk néhány példát! VI. *Bölcs Leo* bizánci császár (886-912) 904-ben írt *Taktikájában* aprólékosan leírja a magyarok akkori harci szokásait, a tudós *Bíborban született Konstantin* császár (945-959) fiához intézett munkájában, melyet latinosan *De Administrando Imperio* címen ismerünk, leírja a honfoglalás-kori magyarság történetének legjelentősebb eseményeit, továbbá feltárja két-három modern kori történész munkájának eredményét.

Konstantin császár az említett munkában a magyarokat *Türkök*-nek nevezi: "De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból *Sabartoi Asphaloi*-nak nevezték." Elsőként *Thury József* érdemes magyar történész és nyelvész véleményét ismertetjük, aki a Történelmi Társulat 1897 februárjában tartott választmányi ülésén a név jelentését az örmény nyelvben igyekszik megtalálni: a "szjáv", "szév" az örmény nyelvben "fekete" "feketés"-t jelent, az "arti" pedig "fiu-t". Összetéve "feketefiak" lett volna e magyaroknak, illetve türköknek a neve. Ezt az elméletet támasztja alá az is, hogy az orosz történetírók is beszélnek "fekete magyarokról". A név másik részét, az "asphaloi"-t a görögből veszi és a közismert "aszfalt"-nak fordítja le. *Thury* szerint tehát az egész kifejezés "fekete fiúk mint az aszfalt" névre lehet fordítani.

E kifejezés értelmezésével - mint direkt érdekeltek - az örmény tudósok is foglalkoztak. Szerintük a "sabartoi aszphaloi" szókapcsolatnak csak akkor lenne értelme, ha ezt a kifejezést "szevarac asztvaco" - nak írának és olvasnának. A torzulás pedig a görög írószerkezet elhallása, illetve a görögből hiányzó hangzók közelállókkel pótlása rovására írjuk. Ebben az esetben a "szev" "feketét", az "ar" "vitéz férfit" ("arac" többes számban), az "asztvaco" pedig "Isten adtát" jelentene. Összegezve "Isten adta fekete vitéz férfiak". Ez csak az "aszphaloi" = "mint az aszfalt" kifejezésben különbözne a Thury által adott magyarázattól.

A fentiekből ered a kérdés: valóban azért hívták-e ezeket a türköket "sabartoi aszphaloi"-nak mert "fekete fiúk" voltak? Ezt a magyarázatot támasztja alá az a tény is, hogy a Cyrus (kur) és az Arax örményországi folyók találkozásánál és ennek a környékén lévő Udi (Oltene) tartomány lakóit az örmények "szjevortikok"-nak, azaz "fekete fiúknak nevezték sötétebb színű bőrük miatt. Ezek az örmények voltak a legközelebb a Kaukázuson-túli lebediai magyarokhoz és örmény menekültekhez. Feltehető, hogy a mindenkori veszélyek mértékétől függően nagyszámban jöttek-mentek a Kaukázuson túli örmény menekültekhez. Természetes volt tehát, hogy a Kaukázuson túlra menekülteket is "szjevortikok"-nak nevezzék a lakosság többi részével, tehát a magyarokkal együtt, akik közé keveredtek.

880-890 között a magyarok kikaptak a besenyőktől. "A türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt - mondja Konstantin császár. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türköket régi nevükön mostanáig sabartoi aszphaloinak nevezik, a másik része pedig vajdájukkal és vezériükkel, Levédivel nyugatra ment lakni, az "Etelküzü lakhelyre".

De mégis mi történhetett, hogy továbbra is a sabartoi aszphaloi nevet viselték? Az, amit több történész állít: mint magyar-örmény keverék, tehát mint "sabartoi" színűek, s közöttük lévő örmények tanácsára, a Kaszpi-tengerhez érve dél felé, az örmények volt lakhelyei felé fordultak. Ők lennének az ún. Szavard-magyarok. Azok a magyarok pedig, akik nem követték a Kura vidékére az örményeket, és a Kuma folyó partjain telepedtek le, ők a Kumai (Kummi) magyarok. Fővárosuk a Bujvola nagyobb patak Kumába torkolatánál volt és Madzsar néven szerepelt. E kumai magyaroknak az utódaira bukkant rá a II. Rákóczi Ferenc seregében szolgált, majd a szatmári béke után I. Miklós cár szolgálatába szegődött "fő hadi tiszt", *Hatvani Turkolly Sámuel*, aki *Farkas Mihály* nevű emberével 1724. Április 2-án küldött, nemzetségemnek Szikszó városában címzésű levelében részletesen beszámol a néptörödékről, szokásairól, Madzsar nevű fővárosukról, melyben három kívülről kerek, de belülről hatkaréjos templom romjai is láthatók voltak. A tatárdúlta főváros romokban heverő épületeiről 1728-ban *Gárber János Gusztáv* szintén az orosz hadseregben szolgált "pattantyús őrnagy" még részletesebb, rajzokkal illusztrált beszámolót készített, és Szentpéterváron Bajer és Müller tudósok hozzájárulásával feldolgozta, felhívva ezzel a világ történészeinek figyelmét a *kummagyarokra*, "akikhez - mondja Konstantin császár - a nyugatra ment magyarok mostanáig küldenek ügynököket és meglátogatják őket és gyakran hoznak választ tőlük."

A magyarok etelközi tartózkodása aránylag rövid ideig tartott. Annak ellenére, hogy valóban rövid időről van szó, az etelközi tartózkodás alatt, témánk szempontjából több fontos esemény is történt, melyek közül mi hármat említünk:

1. A kazároknál kitört polgárháború következményeként itt csatlakoztak a magyarokhoz a kabarok (a kazárokból kivált egy, mások szerint három törzs).

Ez az esemény közvetett magyar-örmény kapcsolatokat és keveredést hoz a felszínre, mert, mint a X. században élt *Leontius* örmény történétíró is és *Indsidian* hangsúlyozza: "a kazárok kagánja állandóan sok örmény harcost tartott seregében és ezek hűségében és vitézségében leginkább bízott". Konstantin császár pedig az említett művében határozottan állítja a következőket: "elmenvén, letelepedtek a türkökkel együtt (...) és összebarátkoztak egymással".

2. Árpádnak, a magyarok első katonai fejedelmének megválasztási ceremóniája is a magyar törzsekkel élő sok örmény jelenlétét bizonyítja. Mivel a magyaroknak Árpádig nem voltak fejedelmek, nem volt fejedelmválasztási ceremóniájuk sem. A hét magyar és egy (három) kabar törzs mégis pontos, két aktusból álló ceremónia szerint választotta meg Árpádot. *Konstantin* császár szerint: "a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelték (...) vérüket egy edénybe bocsátók". De miért volt szükség a "vérszerződésre" is? Azért, mert a magyar és kazár törzsek keretében más etnikumú vándorcsoportok is

léteztek, mint például a sok örmény. A történetírók pedig bizonyítják, hogy a "vérszerződés" ősrégi örmény vezérválasztási szokás.

(Folytatjuk)

(Az erdélyi örmények története című (Kriterion Kolozsvár, 2006) könyvbemutató előadás elhangzott a Fővárosi Örmény Klub 2007. január 18-i rendezvényén.)

"Nem lehet úgy kimenni a templomból, mint ahogy bementünk oda."

(Mihályi Miklós plébános)

Fundatia „Czárán Gyula" Alapítvány

Az Alapítványt **Egri Ferenc**, okleveles villamosmérnök, nagyváradi lakos alapította azzal a szándékkal, hogy népszerűsítse, támogassa az amatőr turizmust, különös tekintettel az Erdélyi Szigethegység nagy úttörőjének, Czárán Gyulának, az alapítvány névadójának megismerése, művének folytatása, valamint az emberi és természeti környezetvédő tevékenység kifejtése érdekében.

Részletek az Alapítvány Alapszabályából

I.5. Az Alapítvány tagsága olyan egyéneket egyesít nemzetiségre, foglalkozásra és társadalmi csoportra való megkülönböztetés nélkül, akik meg vannak győződve az alapítvány időszerűségéről és szükségességéről...

I.6. Az Alapítvány céljai megvalósításáért a következőket javasolja:

a.) kezdeményezze, bonyolítsa le, segítse és bátorítsa az amatőr-, nevelő- és pihenő turizmust...
e.) szervezzen és támogasson természetvédelmi létesítményeket, turista ösvényeket és jelzéseket tartson karban, jelezzen le új turistaösvényeket...

f.) adjon ki saját szakfolyóiratot, jelentessen meg turisztikai prospektusokat, turista kalauzokat Czárán Gyula életének és munkásságának megismerése érdekében, adjon ki jelvényeket, kitűzőket, zászlócskákat...

III. 11. Az Alapítványba való belépés kérvény alapján történik...

III. 12. Az Alapítvány szabad és nyitott bármelyik természetes és jogi személy számára, aki elismeri az Alapszabályzatot és a működési alapelveket...

Az Alapítvány bejegyzésére az alapító a nagyváradi Bíróságon beadta a megfelelő kérelmet és a jogi személlyé válás várhatóan még ebben az évben megtörténik. Alapszabályzat és belépési nyilatkozat az Alapítvány címén igényelhető:

3700 Oradea, Románia, Str. Costache Negruzzi Nr. 8. B 1. PB25 Ap. 2

Az Alapítvány máris rendelkezik az Erdélyi-Szigethegységre vonatkozó turisztikai irodalom, térkép, fénykép, irat és relikvia stb. gyűjteménnyel, mely lehetővé teszi egy alapos turisztikai kutató munka végzését, ám szívesen fogad minden e témakörbe tartozó további anyagot is gyűjteménye bővítésére.

Czárán Gyula születésének 150. évfordulója tiszteletére (1997 augusztus 23.), az Alapítvány meg szeretné jelenteni *Daday János: "Barangolások a Bihar-hegységben (Czárán Gyula nyomdokain)"* című könyvét kis példányszámban. (Kb 90-100, A/5 oldal, spirál fűzéssel, több mint tíz térképpel, 70 fényképpel.)

A könyv előjegyezhető, illetve megrendelhető az Alapítványnál, illetve ing. Daday János RO 3700 Oradea, Parc LC. Bratianu, nr. 4. címen. Irányára 2\$ (USA) + postaköltség. A könyv esetleges nyeresége az Alapítványt gyarapítja.

(Megjelent a Természetbarát Híradó Czárán Gyula különszámában, a Magyar Természetbarát Szövetség tájékoztatójában 1997-ben)